

ЧИГИРИН В НОТАТКАХ ПАВЛА АЛЕПСЬКОГО

Про Україну доби козаччини писали багато іноземців. Достатньо тільки назвати їх імена: це і французький військовий інженер та відомий картограф Г.Левассер де Боплан, посол Венеціанської Республіки Альберто Віміна, французький військовий діяч і дипломат, радник королівського монетного двору середини XVII ст. П'єр Шеваль'є, сирійський мандрівник, архідиякон, письменник, син Антиохійського патріарха Макарія Павло Алепський, відомий турецький мандрівник Евлія Челебі, міністр семиградського князя Ракоці Франц Шебеші та ін. [2, с.29]. Ці люди, перебуваючи на українській землі, звичайно описували Україну в досить позитивному плані, нерідко із захопленням та подивом [4, с.25].

Назви сіл, містечок і міст, їх оборонні укріплення, шляхи, архітектура, життя і побут українців та чимало інших деталей української дійсності середини XVII ст., які згадуються чужинцями, є невичерпним і безцінним джерелом нашої історії. Адже, погляд чужинців на Україну дає змогу подивитися на себе наче з боку, дуже часто зауважити те, на що ми часто не звертаємо уваги [3, с.1].

357 років минає відтоді, як патріарх Антиохійський Макарій Третій, чи не найавторитетніший у тодішньому православному світі, вперше ступив на українську землю, а його двадцятип'ятилітній син архідиякон на ймення Булос Ібн аз Заїм аль Халябі, знаний у християнському світі під іменем Павло Халєбський, або ж Алепський, (Халєб - місто в Сирії, тоді - арабській провінції мугутньої Османської імперії; в європейській транскрипції це місто йменувалося тоді Алеппо), що виконував при батькові обов'язки секретаря, вивів у своєму подорожньому зошиті захоплені рядки: *«Блаженні очі наші за те, що вони бачили, блаженні вуха наші за те, що вони чули, блаженні серця наші за пережиті нами радість і захват у країні козаків»* [6, с.11]. Спочатку коротко про завдання, які були поставлені перед цією представницькою православною місією. Справа в тому, що антиохійські патріархи (зокрема, і Макарій, а також і один з його попередників - Іоакім IV, ще у XVI ст.), опинившись у вельми нелегкій політико-релігійній ситуації внаслідок загального погіршення стану християнської меншості в Османській імперії, прагнули до зміцнення контактів (і дипломатичних, і духовних) із вищими ієрархами східнослов'янського православ'я, сподіваючись знайти саме там

необхідну моральну, а то й політичну підтримку. Ця вельми незвичайна делегація складалася переважно з духовних осіб високого рангу. Її очолював сам патріарх Макарій [5, с.1]. Мандруючи до Московії та повертаючись назад, ці люди двічі побували в Україні (1654, 1656 рр.) і знаходились тут понад сто днів. Всі обставини мандрівки день за днем Павло Алепський записував у своєму подорожньому щоденнику. Він містить цінний матеріал про тогочасне становище України, культуру, звичаї, побут українського народу.

Країну козаків автор описує зі щирою симпатією. *«... О, який це благословенний народ! І яка благословенна це країна!...»*, дає влучне порівняння, - *«... ця благословенна країна схожа на гранат, привабливий ззовні й поживний усередині»* [6, с.92]. Його пильне й допитливе око фіксує численні населені пункти, через які проліг маршрут мандрівки Антиохійського патріарха Макарія: *«...у країні козаків, усі шляхи пролягають серединою міст і містечок, і подорожній в'їздить в одні ворота, а виїздить у протилежні, потаємних же доріг поза містами взагалі нема. Це дуже важливо для їхньої оборони...»* [6, с.65]. *«...Кожне місто неодмінно захищене трьома оборонними дерев'яними стінами, дбайливо утримуваними; зовнішня стіна - це частокіл з гострих паль...; дві інші, з ровами поміж ними... Над самим містом панує фортеця з гарматами в бійницях...»* [6, с.71].

У довгому списку населених пунктів, відвіданих патріархом і дбайливо описаних його сином Павлом Алепським, зустрічаємо опис міста, який наразі нас найбільше цікавить (додаток 1). Це місто, *«...де постійно перебуває гетьман Хмель, а називається воно Чигирин»*. Відвідали вони його наприкінці липня 1656 р. на зворотному шляху, повертаючись з Московії.

Ретельно вивчаючи подорожній щоденник, бачимо, що опису Чигирини Павло Алепський приділив незначну увагу на відміну від Києва, Богуслава, Переяслава. Важко сказати чому, але можемо зробити деякі припущення: по-перше, подорожні нотатки Павла Алепського, писані на зворотному шляху, в ході перекладу (в оригіналі подорожні нотатки писалися на сирійському діалекті арабської мови) були скорочені на власний розсуд російським арабістом, професором Московського університету Г.А.Муркосом, і факти, які важливі для нас, могли бути випущені [6, с.219]; по-друге, місто могло і не справити великого враження на мандрівника, адже подорожуючи по Україні він бачив міста більші, красивіші, однак оминати Чигирин як гетьманську столицю, він не міг по тій

причині, що тут мав ще раз зустрітися з Богданом Хмельницьким (перша зустріч відбулася 21 червня 1654 р. в Богуславі - авт.).

Але навіть той опис який маємо, для нас дуже цінний, адже завдяки йому ми частково можемо уявити яким був Чигирин XVII ст.

В щоденнику знаходимо рядки, які передають враження, зокрема і негативні, цієї делегації про шлях до міста, що є батьківщиною гетьмана: *«Відтоді як переправилися через Дніпро, ми бачили обабіч шляху гори піску - така природна властивість цієї ріки на значній відстані, надто ж од тієї хвилі, як наблизились до Чигириня, тут піщані коси та кучугури вивищуються в людський зріст, наші коні геть охляли й падали. Околиці чигиринські також піщані. Писар, тобто гетьманів секретар (Іван Виговський - авт.) виїхав нам назустріч з великим козацьким загоном і провів нас до міста головним шляхом, схожим на велику піщану ріку...»*. *«...Коли ми наблизились до міста, молодший гетьманів син (Юрій - авт.) вийшов із процесією духовенства нам назустріч і нас повели до дерев'яної довгастої церкви в честь Успіння Пресвятої Богородиці, що поряд з гетьмановим домом. Після служби Божої гетьман запросив нас до свого дому на обід...»* [6, с.244]. І це не просто констатація факту. Річ зрозуміла, що за обідом у гетьмана Богдана Хмеля та генерального писаря Івана Виговського не тільки пилося за здоров'я святих мандрівників та благополуччя країни козаків, а й говорилося про тодішнє політичне становище Української Речі Посполитої [6, с.246].

Під час візиту в Чигирин Павло Алепський разом зі своїм батьком *«...відстояли обідню у церкві Святого Івана Богослова, заміського Троїцького монастиря, тоді подалися обідати з писарем...»* (Іваном Виговським - авт.). Павло Алепський навіть називає його китарем (засновником) монастиря, *«...після цього повернулися до міста»*.

Із цього щоденника черпаємо важливу інформацію про місцеві церкви: *«...у Чигирині, крім згаданої церкви в честь Успіння Пресвятої Богородиці, стоїть ще чотири церкви...»* [6, с.244]. Окрім Павла Алепського на кількість церков у місті ніхто не вказував. В описі, на жаль, відсутні їх назви.

Головною домінантою міста на той час була чигиринська фортеця, якій у своєму описі Алепський відвів чільне місце. Вона *«... висотою та будовою нагадує Халебську на значній відстані... і не має собі рівних у країні козаків за своєю височинню, величчю гори, на якій фортецю збудовано, обширом*

та надміром вод, що оточують Чигирин. Через те фортеця дуже міцна...». Є загадкою для нас, чому *«...деякі мури поруйновані, їх нині поновлюють»*, адже значних бойових дій на території Чигириня, від яких могли постраждати мури, до цього часу (1656 р.) не було. Припускаємо, що Чигиринська фортеця, поступово втрачала своє стратегічне значення як оборонна споруда, і мури, які руйнувалися з роками, ніким не ремонтувалися. Хоча фортеця дещо і поруйнована, але в ній *«...стоять декілька гармат, дивовижно гарних, з написами, гербами й іншими знаками, гетьман привіз ці гармати з країн ляхів, і вони виліскують, наче зі щирого золота відлиті...»* [6, с.245].

На період XVII ст. нижнє місто розташовувалось під горою, *«...посеред моря піску, і там дуже спекотно ... до міста веде тільки один шлях...»*, який бачив і про який писав Павло Алепський. *«Ми запитали, чому гетьман не мешкає в ліпшому місті, ніж це, і нам відповіли, що гетьман обрав Чигирин для своєї резиденції через те, що він лежить на кордоні з татарами, між якими й країною козаків відстань у п'ятдесят днів путі безлюдними й пустельними степами. Чигирин - серединна місцина, Дніпро від нього - лише за дві милі»*.

Підсумовуючи, слід відмітити, що інформація, викладена у цій роботі не є вичерпною і потребує подальшого дослідження. Але, беззаперечно, нотатки залишені Павлом Алепським є безцінним джерелом історії для науковців, які вивчають життя та побут чигиринців XVII ст.

Додаток 1.

Уривок із подорожнього щоденника Павла Халебського «Україна - земля козаків»

«... ми проїхали ще сім миль і прибули до міста, де постійно перебуває гетьман Хміль, а називається воно Чигирин.

Відтоді як переправилися через Дніпро, ми бачили обабіч шляху гори піску - така природна властивість цієї ріки на значній відстані, надто ж од тієї хвилі, як наблизились до Чигириня, тут піщані коси та кучугури вивищуються в людський зріст, наші коні геть охляли й падали. Усі околиці чигиринські також піщані.

Писар, тобто гетьманів секретар, виїхав нам назустріч з великим козацьким загоном і провів нас до міста головним шляхом, схожим на велику піщану ріку.

Чигиринська фортеця висотою та будовою нагадує Халебську на значній відстані.

Коли ми наблизились до міста, молодший гетьманів син вийшов із процесією духовенства нам назустріч і нас провели до дерев'яної довгастої церкви в честь Успіння Пресвятої Богородиці, що поряд з гетьмановим домом. У неділю тут на гетьманове прохання ми відслужили обідню з одним єпископом, який нещодавно прибув до гетьмана послом від ляхів. Після служби Божої гетьман запросив нас до свого дому на обід.

У понеділок нас повезли до замиського Троїцького монастиря. Тут, у церкві Святого Івана Богослова, ми відстояли обідню, тоді подалися обідати з писарем, ктитором цього монастиря. Після цього повернулися до міста.

У Чигирині, крім згаданої церкви в честь Успіння Пресвятої Богородиці, стоїть ще чотири церкви. Сама ж фортеця не має собі рівних у країні козаків за своєю височинню, величчю гори, на якій фортецю збудовано, обширом та надміром вод і мочариськ, що оточують Чигирин. Через те фортеця дуже міцна, нині деякі поруйновані мури поновлюють. У фортеці стоять декілька гармат, дивовижно гарних, з написами, гербами й іншими знаками, гетьман привіз ці гармати з країни ляхів, і вони вилискують, наче зі щирого золота відлиті.

До міста веде тільки один шлях, він пролягає долом, посеред моря піску, і там дуже спекотно.

Ми запитали, чому гетьман не мешкає в ліпшому місті, ніж це, і нам відповіли, що гетьман обрав Чигирин для своєї резиденції через те, що він лежить на кордоні з татарами, між якими й країною козаків відстань у п'ятдесят днів путі безлюдними й пустельними степами. Чигирин - серединна місцина, Дніпро від нього - лише за дві милі.

Нам повідомили тут, у Чигирині, що нині ця країна здатна виставити триста тисяч козаків, кожен з яких має власну зброю...».

---

1. *Мицик Ю.А.* Чигирин - гетьманська столиця / Ю.А.Мицик. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. - 392 с.

2. *Морозов А.Г., Лазуренко В.М.* Становлення дипломатичного протоколу в добу формування української козацької держави / А.Г.Морозов, В.М.Лазуренко // Історичний феномен чигиринського краю: Матеріали науково-практичної конференції НІКЗ «Чигирин», 3-4 жовтня 2001 р. - К.: ТОВ «Видавництво Аратта», 2003. - 172 с.

3. *Полянський О.* Наша держава очима іноземців. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost35419>.

4. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В.Січинський. - Львів: Слово, 1991. - 96 с.

5. *Сюндюков І.* Я бачив благословенну країну. Сторінками подорожніх нотаток Павла Алепського. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/174975/>.

6. *Халебський П.* Україна - земля козаків: Подорожній щоденник / Упоряд. М.О.Рябий; Післям. В.О.Яворівського / П.Халебський. - К.: Ярославів вал, 2009. - 293 с.